

UDC 94:908+528.931](477.74)“1797”

IZMAIL ON THE F. KAUFFER’S PLAN OF 1797

Andrii Krasnozhon

DSc (History), Associate Professor

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

26, Staroportofrankivska Str., Odessa, 65000, Ukraine

ahmar.and@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2215-8429

The Izmail’s plan, authored by a French Ottoman engineer F. Kauffer, is one of the most important sources on the history and historical topography of this Ottoman city on the lower Danube. The plan was drawn up in 1797. It reflects the planning of the city after the Suvorov assault in December 1790 and the return of Izmail to the Ottoman Empire following the Iasi Peace Treaty. The value of the document is that it reflects a large number of elements of urban development and infrastructure with signatures on the functional purpose of buildings and even the names of some streets, bazaars etc. After the liquidation of the fortress in 1856, all these buildings disappeared, including the systems of defensive fortifications. At present moment only the stone mosque with a dome survived – one of the oldest buildings in Izmail. The plan of the city and the fortress of Kauffer gives modern researchers the opportunity to recover much of the lost information. This makes this source extremely relevant and creates the need to introduce into scientific circulation a high-quality, readable digital copy of the plan. Therefore, the beginning of the history of the fortress and the city of Izmail dates back to the last decade of the 16th century. However, the peak of its development dates back to the 1780s. After the return of the city to the Ottoman Empire as a result of the Iasi Peace Treaty, the Turks immediately began a new phase of reconstruction of the fortifications. This period was reflected in the plan of F. Kauffer’s authorship in 1797. It is not yet known who authored this modernization project, but the French engineer left us a very detailed picture of the urban topography of Izmail in the period after the Suvorov assault.

Keywords: Izmail, cartographic sources, F. Kauffer, fortress, fortification, Ottoman Empire

ІЗМАЇЛ НА ПЛАНІ Ф. КАУФФЕРА 1797 Р.

А. В. Красножон

План Ізмаїла авторства французького інженера на османській службі Ф. Кауффера є одним з найважливіших джерел з історії та історичної топографії цього османського міста на Нижньому Дунаї [РГВИА, ф. 418, оп. 1, д. 698] (рис. 1). План складено автором орієнтовно в 1797 р. Чітка дата створення на ньому відсутня. На плані показано місто після суворовського штурму грудня 1790 р. [Тютюнджи, Красножон 2019, 347–360] та повернення Ізмаїла під владу Османської імперії за підсумками Ясського мирного договору.

Про самого Кауффера [Redley 2012; Frumin 2001; Frumin 2011; Hitzel 2000] та про його роботи з модернізації фортець Північно-Західного Причорномор’я [Şlaras 2016, 146–149, 174–175; Красножон, Драгомирецький 2015; Тютюнджи, Красножон 2019, 418–441; Бруяко, Сапожников 2000, 443–451; Шлапак 2001, 201; Красножон 2012,

© 2022 А. Krasnozhon; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

369–370; Красножон 2016] за останні роки написано доволі багато. Однак така ретельна увага дослідників до його діяльності зовсім не означає, що джерелознавче надбання Кауффера повністю та якісно введено в науковий обіг. Ця стаття має на меті частково компенсувати цей недолік хоча б за одним з епізодів історії османського Ізмаїла.

Як відомо, Ф. Кауффер вступив на службу Османській імперії в березні 1793 р. як військовий інженер і картограф [Красножон, Драгомирецький 2015]. На початку квітня він приступає до інспекції оттоманських фортець у Бессарабії з метою їхньої подальшої модернізації. До таких планів Порту спонукали завоювання Російської імперії в Причорномор'ї за підсумками війни 1788–1791 рр., а також активні приготування росіян на новому кордоні вздовж Нижнього Дністра, що виявилися в будівництві фортець Тирасполя, Аджидера (Овідіополь), Хаджибея (Одеса). У Північно-Західному Причорномор'ї інженер пропрацював загалом 5 років [Hitzel 2000, 240, 241]. Він розробляє плани з модернізації та контролює хід робіт одразу на кількох об'єктах: Бендери, Аккерман, Ізмаїл, Кілія.

Цінність наданого в публікації плану Ізмаїла полягає в тому, що на ньому досить ретельно відображено наявність великої кількості елементів міської забудови та інфраструктури з підписами щодо функціонального призначення будівель, їхні назви та навіть назви деяких вулиць, базарів тощо. Після ліквідації фортеці в 1856 р. [Тютюнджи, Красножон 2019, 514–523] вся ця забудова зникла, включно із системами оборонних укріплень. Наразі збереглася лише кам'яна мечеть з куполом – одна з найстаріших будівель в Ізмаїлі [Тютюнджи, Красножон 2019, 142–157]. Саме тому план міста та фортеці Кауффера дає сучасним дослідникам можливість відновити велику частину втраченої інформації про це місто.

Це надає надзвичайної актуальності цьому джерелу та створює необхідність введення до наукового обігу саме якісної, читабельної цифрової копії плану. Заради зручності роботи з планом я поділив його на сітку квадратів з цифровою та буквеною нумерацією. На кожний квадрат припадає певна частина написів, які розшифровані та перекладені автором за участю таких спеціалістів, як М. Тютюнджи (Голландія), О. Серета (Україна, Одеса) та В. Ковальова (Україна, Одеса).

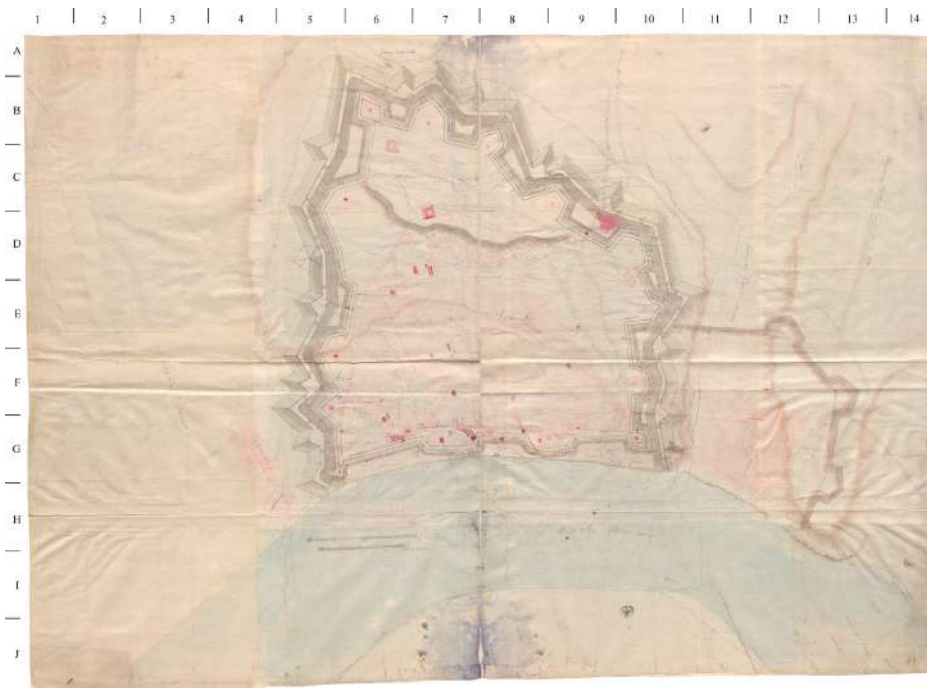

Рис. 1

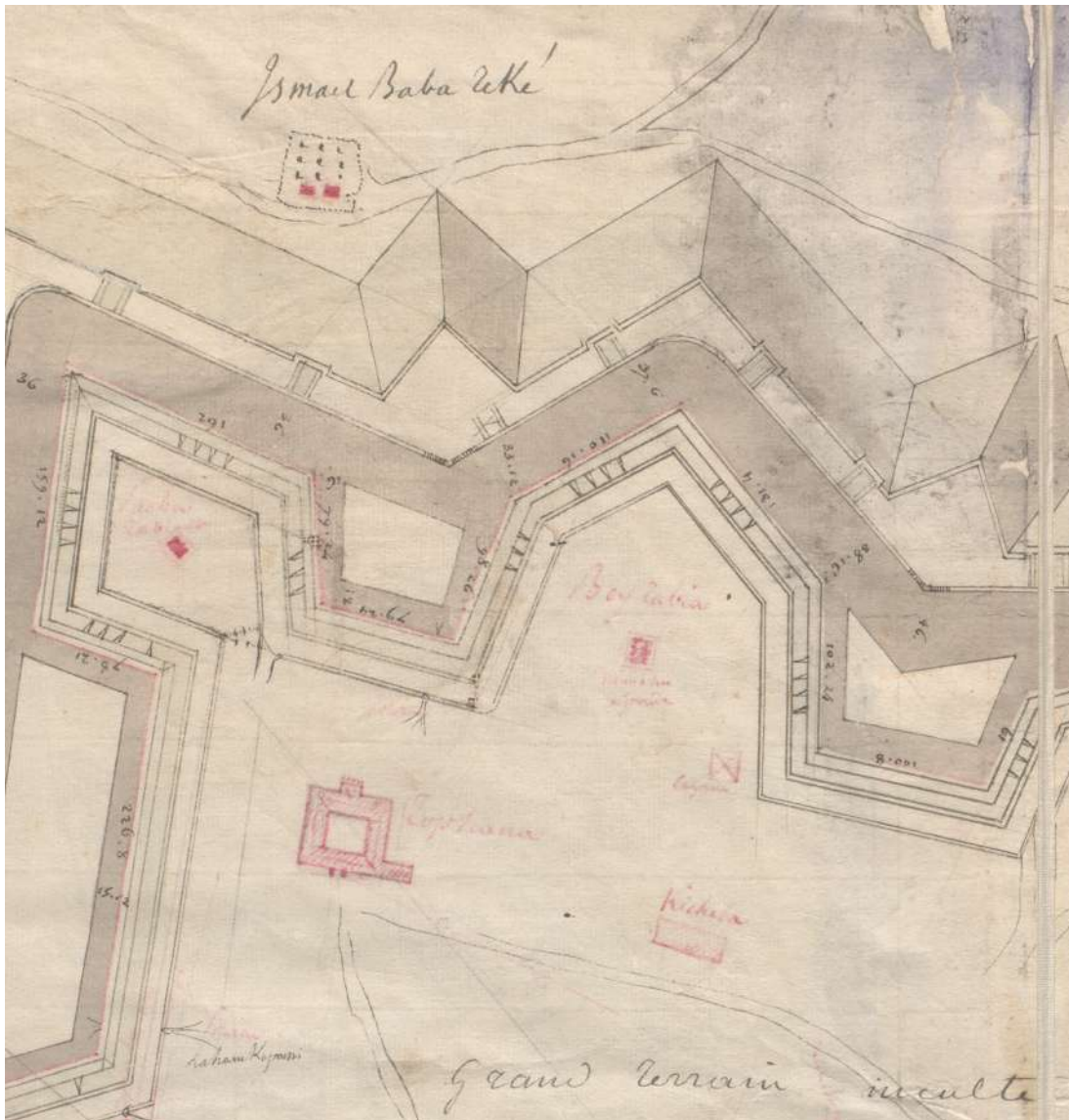

Рис. 2

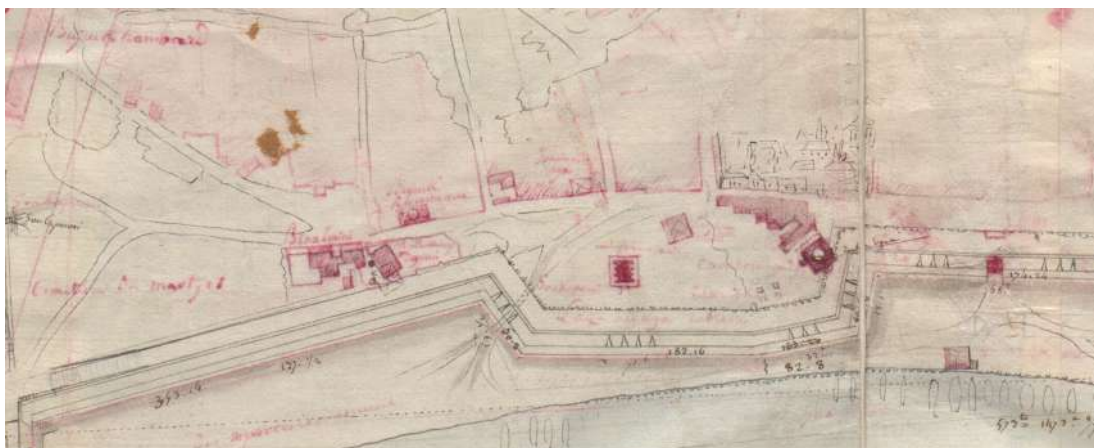

Рис. 3

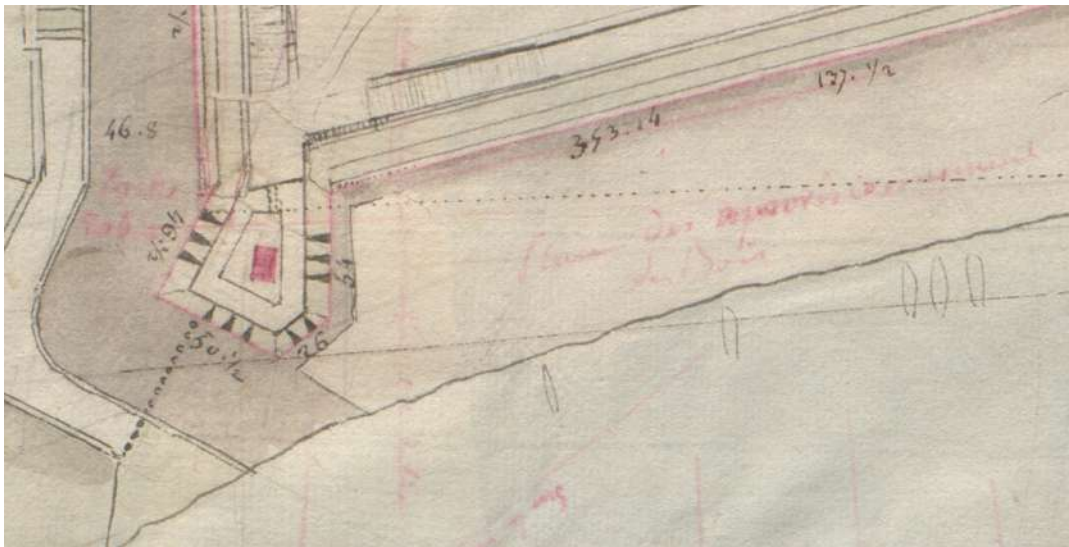

Рис. 4

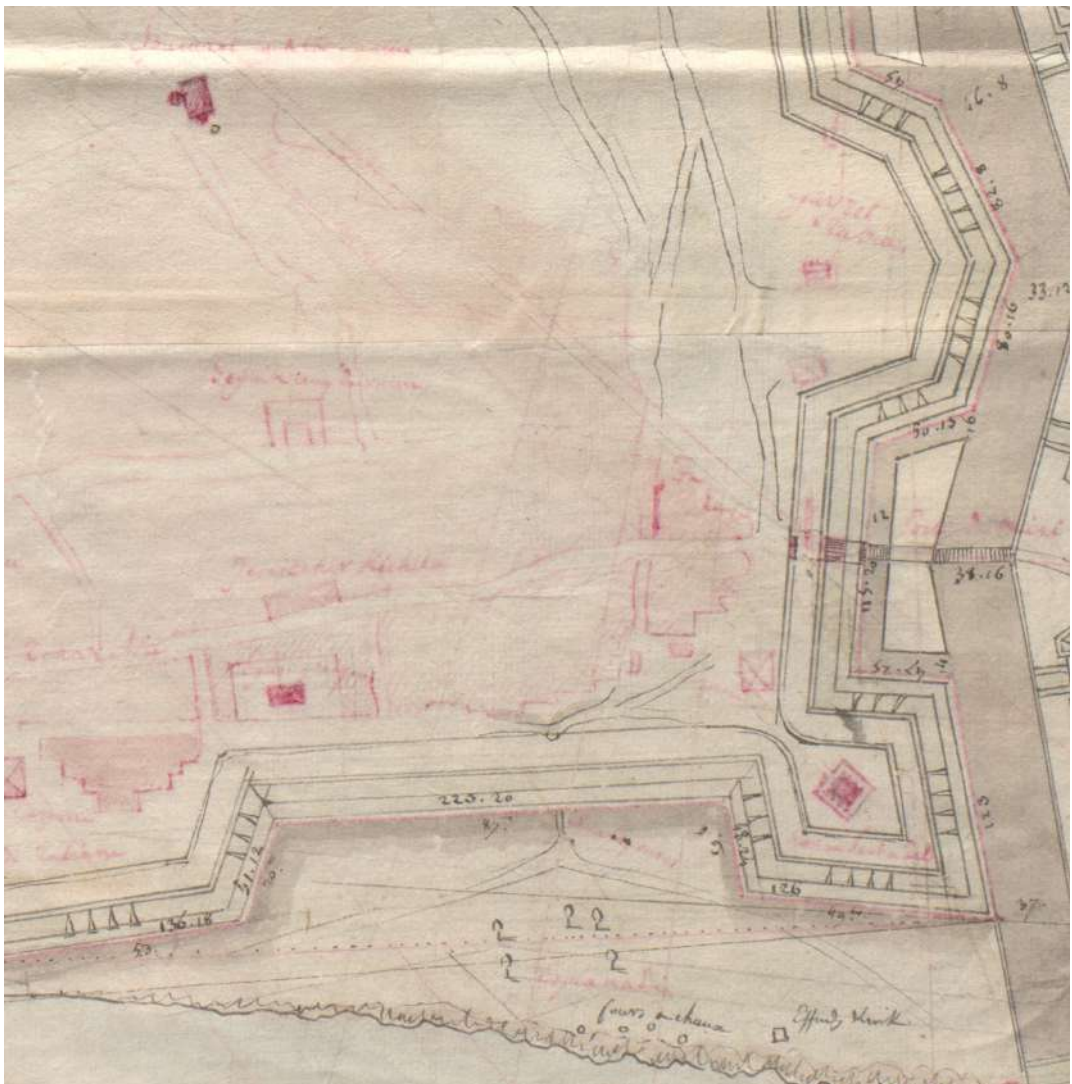

Рис. 5

Розшифрування підписів (рис. 1–5):

- Квадрат А-6-7 – (тур.) Ismail Baba Teke. – “Обитель дервішів Ісмаїл-Баба”.
- Квадрат А, В-10 – (фр.) Chemin de Bender. – “Шлях на Бендери”.
- Квадрат А, В-11 – (тур.) 3 Tere sur la [...] de la porte. – “3 пагорби... порту” (?).
- Квадрат А-14 – (тур.) Tere [...] 3/4 archine. – “Пагорб [...] 3/4 аршини”.
- Квадрат В-1 – (фр.) Tere sur la coline. – “Пагорб на піднятті”.
- Квадрат В-6 – (тур.) Pasha Tabia. – “Бастіон Паша”.
- Квадрат В-7 – (тур.) Bey Tabia. – “Бастіон Бей”. – (фр.) Magasin a poudres. – “Пороховий склад”. – (фр.) Cazarme. – “Казарма”.
- Квадрат В-8 – (тур.) Aga Tabiasi. – “Бастіон Ага”.
- Квадрат В-12 – (фр.) Il y a 220 piéces decanons. – “У наявності 220 гармат”.
- Квадрат С-1-2 – (фр.) Chemins du Vignes. – “Дорога на виноградники”.
- Квадрат С-6 – (фр.) Potern. – “Потерна”.
- (тур.) Laham [lagim?] Karusi. – “Евакуаційна калитка”.
- (фр.) Cazarma. – “Казарма”.
- (фр.) Magasin à poudre. – “Пороховий склад”.
- (тур.) Coltouk tabiasi. – “Бастіон Колтук”.
- Квадрат/Каре С-7 – (тур.) Torhane. – “Артилерійський депот”.
- (тур.) Kichila. – “Казарма” / “Kışla”.
- (фр.) Grand terrain inculte. – “Велика територія незаселена”.
- Квадрат С-8 – (фр.) Magasin. – “Склад” / “Mahzen, yer alti deposu”.
- Квадрат С-9 – (тур.) Guzel tabia. – “Гарний бастіон”.
- (фр.) Magasin a poudrer. – “Пороховий склад”.
- Квадрат С-8 – (фр.) Cimetrie turc. – “Турецький цвинтар”.
- Квадрат/Каре С-11 – (тур.) Dere. – “Струмок”.
- Квадрат/Каре С-12 – (фр.) Cabanes des tartars quitruialtery (?) à la forteresse. – “Татарські колиби [...] фортеці”.
- (фр.) Ravin. – “Яр”.
- Квадрат С, D-13 – (фр.) Chemin le Bender etle Kili. – “Шлях на Бендери та Кілію”.
- Квадрат D-7 – (фр.) Hambard pour Les effets(?) de canons. – “Склад гарматних лафетів” (?).
- (фр.) Ancient fosse de la ville. – “Старий міський рів”.
- (тур.) Dgebhane. – “Арсенал” / “Sebhane”.
- Квадрат D-8 – (тур.) Zirzemin. – “Землянки”.
- (фр.) Suzemates. – “Каземати”.
- Квадрат D-9 – (фр.) Porte. – “Ворота”.
- (фр.) Bender carusi. – “Бендерська брама”.
- Квадрат D-10 – (тур.) Sultan tabiasi. – “Султанський бастіон”.
- Квадрат D-11 – (фр.) Puit. – “Колодязь”.
- Квадрат D-12, E-11 – (фр.) Ravine. – “Струмок”.
- (тур.) Kodgea gueil Deresi. – “Струмок Коджагьоль” (досл.: “струмок Великого озера”).
- Квадрат E-6 – (фр.) Raschid Efendy ienydgami. – “Нова мечеть Рашид-ефенді”.
- (тур.) Laham [lagim?] Karusi. – “Евакуаційна калитка” / “Lağım Karısı”.
- (фр.) Potern. – “Потерна”.
- (тур.) Hotin Karoussi. – “Хотинська брама”.
- (фр.) Casarme. – “Казарма”.
- (тур.) Hotin tabiasi. – “Хотинський бастіон”.
- Квадрат E-7, 8 – (фр.) La ville d’Ismail. – “Місто Ізмаїл”.
- (фр.) Pasha Karussi. – “Ворота Паші”.
- Квадрат E-9 – (фр.) Eglise Grecque. – “Трецька церква”.

- Квадрат Е-10 – (тур.) Halil aga tabiasi. – “Бастіон Халіл-ага”.
 – (фр.) Magasin a poudre. – “Пороховий склад”.
 – (фр.) Casarme. – “Казарма”.
 Квадрат F-1 – (фр.) Les vignes. – “Виноградники”.
 Квадрат F-3 – (тур.) Broska deresi. – “Долина Броска”.
 Квадрат F-5 – (фр./тур.) Hambard tabia. – Викривлене: rampart (“Бастіон фортечного валу”).
 – (фр.) Magasin a poudre. – “Пороховий склад”.
 Квадрате F-6 – (фр./тур.) Buyuk hambard. – Викривлене: rampart. Буквально: “Великий вал”.
 – (тур.) Laham [lagim?] Capusi. – “Евакуаційна калитка”.
 – (фр.) Magasin a poudre. – “Пороховий склад”.
 Квадрат F-7 – (тур.) Mes... yeni tahta dgami. – “...нова дерев’яна мечеть”.
 Квадрат F-8 – (тур.) Baylik furun. – “Державна пекарня”.
 Квадрат F-9 – (тур.) Baylik senu daivunes [divani?]. – “Державний палац” (?).
 – (тур.) Jousaret tachta dgami. – “Нижня дерев’яна мечеть”.
 Квадрат F-10 – (тур.) Gayret tabiasi. – “Міцний бастіон”.
 – (фр.) Porte de Kili. – “Кілійська брама”.
 Квадрат F-12 – (фр.) Églises Grecques. – “Грецька церква”.
 Квадрат G-1 – (фр.) Isacktha. – “Ісакча” / “İsakça”.
 Квадрат G-4 – (фр./тур.) Murs gami. – “Стіни мечеті”.
 – (тур.) Tatares Kuei. – “Татарське селище”.
 Квадрат G-5 – (тур.) Tache Tabia. – “Кам’яний бастіон”.
 Квадрат G-6 – (тур.) Sou Caproussi. – “Водяна брама”.
 – (фр.) Cimetière des martyrs. – “Цвинтар мучеників”.
 – (тур.) Vina emini. – “Будівля керівника будівництва [фортеці]”.
 – (фр.) Place des appauvrissement[s] (?) du Bois.– “Місце втрати (?) лісів” (будівельних лісів верфі?).
 Квадрат G-7 – (тур.) Buyuk hamam. – “Велика лазня”.
 – (тур.) Muttevelly Dgami. – “Мечеть Мутевелі”.
 – (тур.) Janichares aga. – “Очільник яничар”.
 – (тур.) Sou Capusi. – “Водна калитка”.
 – (тур.) Laz Ali aga tabiasi. – “Бастіон Лаз Алі-ага”.
 – (фр.) Casarma. – “Казарма”.
 – (фр.) Magazine. – “Склад”.
 – (тур.) Cour hounly gami. – “Мечеть зі свинцевим куполом” (або “Свинцева мечеть”).
 – (тур.) Charchi. – “Ринок”.
 Квадрат G-8 – (тур.) d’Ismael Tash dgami. – “Ізмаїльська кам’яна мечеть” (інший підпис Свинцевої мечеті).
 – (тур.) Charchi dgami. – “Ринкова мечеть”.
 – (тур.) Charchi. – “Ринок” / “Çarşı”.
 – (фр.) Magasin a poudre. – “Пороховий склад”.
 – (тур.) Gumruk hane. – “Митниця”.
 Квадрат G-9 – (тур.) Jenicher Kichila. – “Казарма яничарів”.
 – (фр.) Casarme. – “Казарма”.
 – (тур.) Efendi tabiasi. – “Бастіон Ефенді”.
 Квадрат G-10 – (фр.) Magasin. – “Склад”.
 – (тур.) Hassan Pacha tabia. – “Бастіон Хасан-паша”.
 – (тур.) Effendy Kusk [змінене від: Köşk]. – “Палац Ефенді”.
 – (тур.) Sou Capusi. – “Водна брама”.
 – (фр.) Fours à chaux. – “Вапняні печі” (печі для випалювання вапна).

Квадрат Н-1, 2 – (тур./фр.) Kara Mehmet Pacha. Gouver. d’Ismail en 1795 et 1796. – “Кара Мехмет-паша. Управитель Ізмаїла в 1795 та 1796 рр.”.

Квадрат Н-9, 10 – (фр.) Danube fleuve. – “Річка Дунай”.

Квадрат І-10 – (тур.) Salhana. – “Бійня”.

Квадрат І-11, J-11, 12 – (фр.) Ligne sur Brailaw a [...] retranchement du Suniez et du [...] parun ancien fort. – “Напрямок на Браїлу [...] укріплення Суліни та [...] старим фортом”.

Квадрат І-13 – (тур.) Beche tere. – “П’ять пагорбів”.

Квадрат І-14 – (фр.) Ligne sur Beche tere. – “Напрямок на П’ять пагорбів”.

Квадрат J-4 – (фр.) Sivri Tere ou [...] des Tultcha. – “Гостроверхий пагорб [...] Тулча”.

Квадрат J-5 – (фр.) Tache bourure (?) de Tultcha. – “Дерев’яний [...] Тулчі”.

Квадрат J-6 – (фр.) Canal du Danube. – “Дунайський канал” (рукав).

Квадрат J-7 – (фр.) Terher (?) presde Toultscha. – “[...] поруч із Тулчею”.

Квадрат J-8 – (фр.) Vanquet Danube. – “Берег Дунаю”.

Квадрат J-9 – (фр.) Canal du Danube. – “Дунайський канал” (рукав).

Квадрат J-10 – (тур.) Beche tere. – “П’ять пагорбів”.

Квадрат J-11 – (тур.) Beche tere. – “П’ять пагорбів”.

Квадрат J-12 – (фр.) 1-re Corda (?) sur l’ile. – “1-й [...] на острові”.

Квадрат J-13, 14 – (фр.) 1-re Couda (?) de l’arivière. – “1-й [...] річки”.

– (фр.) aire de puere (?) entre le Beche tere. – “[...] між П’ятьма погорбами”.

– (фр.) Diaur beche tere. – “Ланцюг із П’яти пагорбів” (перше слово від турецького Duvar – “стіна”).

Коментар

Розглянутий план складено не пізніше липня 1797 р., оскільки на ньому ще відображено ті недоліки оборони фортеці з проекту модернізації, які в рапорті від 1 липня 1797 р. Ф. Кауффер пропонує виправити [Тютюнджи, Красножон 2019, 418]. Наприклад, порохові склади бастіону Хасан-паша ще на поверхні, а не під землею, як пропонувалось, та ін. Значною мірою час створення плану уточнює приписку в його лівій нижній частині: дата правління Кара Мехмета в Ізмаїлі (1795–1796 рр.). План ситуативний. Складається з двох “інформаційних шарів”. Основний (підстильний) – план міської забудови. Він містить контури (червоним чорнилом) цивільних і військових будівель у периметрі фортечного валу і рову, з підписами і поясненнями (місцями почерк нерозбірливий, чорнило вицвіло). На нього накладено план наявних укріплень у якісному графічному виконанні (другий шар).

План, напевно, складено в контексті роботи інженера Ф. Кауффера над рапортом у 1797 р. Він найбільш інформативний з усіх відомих на сьогодні. Відзначається великою кількістю назв, позначок, уточнень, що, у принципі, властиво картографічним роботам цього автора. Підписи надані французькою і староосманською мовами в латинській транслітерації. Новий фортечний фронт Ізмаїла, побудований у середині 1790-х рр., складався з 14 бастіонів, кожен з яких мав свої назви. Перелічимо їх за годинниковою стрілкою, починаючи від берегової кам’яної батареї: Кам’яний бастіон, бастіон Фортечного валу, Хотинський бастіон, бастіон Колтук, бастіон Паша, бастіон Бей, бастіон Ага, Гарний бастіон, бастіон Султан, бастіон Халіл-ага, Міцний бастіон, бастіон Хасан-паша, бастіон Ефенді, бастіон Лаз Алі-ага. При кожному були розташовані казарма і пороховий льох. Порівняно рівномірно територією фортеці розміщені арсенали. Кам’яний бастіон – османська назва батареї, яка фігурує в російських документах 1790-х рр. як “Табія”.

Старовинний караван-сарай на південний схід від Свинцевої мечеті (значно постраждав унаслідок штурму 11 грудня 1790 р.) до цього часу вже розібрано. На його місці насипано вал бастіону Лаз Алі-ага. Судячи з плану, ескарп узятий у кам’яний

одяг по всьому периметрі. Скасовані дві кутові фланкувальні вежі в рові північно-західного бастиону, як непотрібний елемент оборони. У фортечному фронті позначено четверо головних воріт, три з яких – із назвами: Хотинські, Бендерські і Кілійські. Ще одна брама – прибережна у портовому секторі – не підписана (Стамбульська).

Ці ворота збудовані на новому місці, на відміну від трьох інших. Броські ворота, які відіграли при суворовському штурмі ключову роль у прориві оборони фортеці через свою близькість до річкового берега, за проєктом 1795 р. ліквідовані. Крім цього, у береговій південно-західній частині фортечного фронту показана пара “водяних” хвірток, що не забезпечені жодними супутніми будівлями і нагадують таємні Каріси.

Окремо розташована капітальна т. зв. брама Паші у центральній частині квартальної забудови. Імовірно, вона розділяла дві сусідні частини міста на одній з головних вуличних магістралей. Інша забудова представлена переважно культовими спорудами, а також будівлями громадського характеру, інфраструктури, які становили інтерес для укладача. Окрему категорію підписів становлять назви прилеглих елементів топографії, орієнтирів поза фортецею та містом.

Збережених мечетей периметром фортечної огорожі вказано 6, ще одна – на заході від фортеці на правому березі долини Броска (в татарському селищі). Повну власну назву культової споруди автор плану вказав лише в одному випадку, підписавши мечеть Рашид-ефенді Єні, що біля західного краю міської забудови, у колишніх татарських кварталах. Біля північно-східного кута (праворуч від входу) при ній був збудований круглий у плані мінарет. Споруду обнесено по периметру кам'яною огорожею, у якій влаштовано два входи на територію – з півночі та сходу. Цю мечеть на момент складання плану відновлено (напевно, після штурму Суворова), що впливає з її назви (“нова”). Рашид-ефенді – це начальник будівництва фортеці середини 1795 р. Окрім назви зазначеної споруди, його ім'я простежується й у серії дипломатичних документів [Тютюнджи, Красножон 2019, 449] і пам'ятниках епіграфіки [Тютюнджи, Красножон 2019, 416] середини 1795–1797 рр.

Прибережна мечеть у південно-західному куті міста має назву Мутевелі – на честь керівника вакифу. Ця мечеть квадратна або прямокутна в плані, із чотирисхилим дахом. Вона претендує на статус однієї з найбільш ранніх у місті (судячи з назви і місця розташування). Назви інших мечетей або мають непрямі позначення, або нерозбірливі. Серед них дві “дерев'яні мечеті”, одна з яких у східній частині міської забудови до суворовського штурму була невідома (ця частина міста була зайнята молдовськими кварталами). На жаль, французьким інженером не повідомляється первісна назва й тієї купольної мечеті, що нині збереглася. Її підписано Ф. Кауффером як “Свинцева” – через таку ознаку, як тип покриття купола. Саме цю будівлю описав барон Л. П. Б. фон Кампенгаузен під час відвідування Ізмаїла після суворовського штурму 1790 р. Серед “17 чудових мечетей”, які він нарахував у місті, лише одна була покрита свинцем і прикрашена портиком “із чотирма колонами в доричному стилі із сірого мармуру” [Campenhausen 2001, 873]. Ця покрівля, ймовірно, з'явилася після 1657 р., оскільки Евлія Челебі нарікав на відсутність в Ізмаїлі будівель зі “свинцевим покриттям” [Тютюнджи, Красножон 2019, 197–202; Челеби 1961, 32]. Додатково на плані Ф. Кауффера до зображення цієї, безперечно, важливої на міському рівні будівлі підведена лінія з уточненням, що це “Ізмаїльська кам'яна мечеть”.

Вочевидь, Кауфферу та його інформаторам була відома оригінальна назва лише однієї мечеті – Рашид-ефенді, названої так на честь ініціатора її відбудови (?). Судячи з часу діяльності цього чиновника в місті, будівлю було відновлено вже після повернення Ізмаїла до Османської імперії за підсумками Яського мирного договору. Інша мечеть, під (неофіційною) назвою “Ринкова”, була розташована на площі недалеко від портових воріт, що ведуть до митниці і причальної стоянки. Від цієї площі

до Кілійських воріт вела широка вулиця, вздовж якої розташовувалися Вірменська церква, яничарські казарми, а на планах 1770-х рр. позначені ще й крамниці. Церков позначено лише три – у південно-східній і східній частинах міста (враховуючи яр Коджа-гьоль – у колишньому молдовському форштадті). Всі вони узагальнено названі “грецькими” за конфесійною ознакою. До того ж південно-західна на ранніх планах підписана як Вірменська, а церква на головній вулиці, що веде від Бендерських воріт, – Св. Гавриїла Архангела [Красножон, Тютюнджи 2020]. Серед всіх ізмаїльських кладовищ Кауффер на плані позначив лише єдине – у південно-західному секторі міста. І підписує його як “Кладовище мучеників”, що свідчить про, безсумнівно, високий статус цього цвинтаря з погляду інформаторів інженера. Це одне з найстаріших (якщо не найдавніше) кладовищ Ізмаїла, судячи з його внутрішнього розташування в місті по сусідству зі старими будівлями міста (дві мечеті, хамам) на березі біля переправи. Кладовище наявне на планах російських картографів 1770-х рр. Статус його був настільки високий, що створення елементів нової фортеці поруч ніяк не вплинуло на його існування. Не виключено, що таку особливу назву для нього було дано через факт поховання тут жертв суворовського штурму.

Серед об'єктів інфраструктури увагу Кауффера привертають громадська Велика лазня на північ від мечеті Мутевелі, казенна пекарня у кварталі від великих портових воріт (Стамбульських), будинок яничарського командира, а також якась державна будівля (палац коменданта?) значних розмірів на задвірках мечеті Мутевелі. Ф. Кауфферу здалося важливим позначити на березі річки, поза межами фортеці, біля південно-східного бастіону, кілька печей для випалювання вапна (*fours à chaux*). Біля протилежного, південно-західного наріжного бастіону він зазначив на березі (який у цій частині пологий) контури кораблів із припискою про місце для розвантаження лісу: подібний портовий майданчик відомий для синхронного періоду в Кілії [Красножон 2018, 33]. На планах 1770-х рр. саме тут існувала верф. Не виключено, що в 1790-х рр. специфікація ділянки берега збереглася. Друга причальна точка показана навпроти річкових портових воріт. Тут розташовувалась велика за розмірами будівля, яку названо “митницею”.

На схід від фортеці показано великий яр зі струмком та криницею (*Puit*). На розвилці долини, на мисі між двох балок, показані якісь намети з підписом про сезонну стоянку чабанів. Із зовнішнього боку фортеці, недалеко від північно-західного бастіону, показана обитель дервішів (текке) Ісмаїл-Баба, розташована на незначному підвищенні. У межах її огорожі були розташовані дві будівлі та сад. Позначено й напрямок до бойні – за межі міста, на острови. Ізмаїльські бойні принаймні з 1657 р. розміщувалися на островах, про що згадав у своїх записках Евлія Челебі [Тютюнджи, Красножон 2019, 197–202]. З інформацією цього плану співвідноситься ціла серія інших картографічних документів, які належать до османського Ізмаїла [Тютюнджи, Красножон 2019].

Отже, початок історії фортеці та міста Ізмаїла належить до останнього десятиліття XVI ст. Проте пік його розвитку припадає десь на 1780-ті роки. Після повернення міста Османській імперії за результатами Яського мирного договору турки відразу починають новий етап перебудови укріплень. Саме цей період дістав своє відображення у плані авторства Ф. Кауффера 1797 р. Наразі достеменно не відомо, хто виступив автором цього проекту модернізації, але французький інженер залишив нам дуже детальну картину міської топографії Ізмаїла в період після суворовського штурму.

ЛІТЕРАТУРА

Брюко И. В., Сапожников И. В. Белгород-Днестровская крепость как памятник военно-инженерного искусства (основные этапы истории конца XIV – начала XIX вв.) // **Stratum plus**, 2000, № 5.

- Красножон А. В. **Крепость Белгород (Аккерман). История строительства.** Кишинев, 2012.
- Красножон А. В. **Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях.** Кишинев, 2016.
- Красножон А. В. **Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.).** Одеса, 2018.
- Красножон А. В., Драгомирецький А. А. Аккерманская крепость в контексте франко-османско-русских отношений в 1790-х гг. // **Stratum Plus**, 2015, № 6.
- Красножон А. В., Тютюнджи М. Город Измаил в конце XVI – начале XIX вв. // **Arte Vizuale**. Serie nouă. Vol. XXX, Nr. 1. 2020. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3938296>
- Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 418, оп. 1, д. 698.**
- Тютюнджи М., Красножон А. В. **Місто Ізмаїл та його фортифікація (за джерелами XVI–XIX ст.).** Одеса, 2019.
- Челеби Э. **Книга путешествия (Земли Молдавии и Украины).** Москва, 1961.
- Campenhausen P. B. Desprecelevăzute șaiazite în Moldova // **Călători străini despre Țările Române**. T. X, Partea 2. București, 2001.
- Frumin D. François Kauffer: at home among strangers, a stranger at home. The fate of a cartographer in foreign service in the age of empires // **Восточный архив**, 2001, № 24 (2).
- Frumin D. François Kauffer (~1751–1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger // **Français Comité de la Cartographie**. Vol. 207. 2011.
- Hitzel F. François Kauffer (1751?–1801), ingénieur cartographe français au service de Selim III // **Science in Islamic Civilisation** / Ihsanoğlu E., Günergun F. (eds). Istanbul, 2000.
- Pedley M. Enlightenment Cartography at the Sublime Porte: François Kauffer and the Survey of Constantinople // **Osmanlı Araştırmaları Dergisi: The Journal of Ottoman Studies**, 2012, No. XXXIX.
- Șlapac M. **Cetațile bastoainare din Moldova (sfârșitul al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea).** Chișinău, 2016.

REFERENCES

- Bruyako I. V. and Sapozhnikov I. V. (2000), “Belgorod-Dnestrovskaya krepost' kak pamyatnik voyenno-inzhenerenogo iskusstva (osnovnyye etapy istorii kontsa XIV – nachala XIX vv.)”, *Stratum plus*, No. 5, pp. 443–451. (In Russian).
- Krasnozhon A. V. (2012), *Krepost' Belgorod (Akkerman). Istoriya stroitel'stva*, Stratum plus, Chisinau. (In Russian).
- Krasnozhon A. V. (2016), *Krepost Belgorod (Akkerman) v istoricheskikh izobrazheniyah*, Stratum plus, Chisinau. (In Russian).
- Krasnozhon A. V. (2018), *Fortetsi ta mista Pivnichno-Zakhidnoho Prychornomor'ya (XV–XVIII st.)*, Chornomor'ya, Odesa. (In Ukrainian).
- Krasnozhon A. V. and Dragomiretskiy A. A. (2015), “Akkermanskaya krepost' v kontekste franko-osmansko-russkikh otnosheniy v 1790-kh gg.”, *Stratum Plus*, No. 6, pp. 319–334. (In Russian).
- Krasnozhon A. V. and Tyutyundzhi M. (2020), “Gorod Izmail v kontse XVI – nachale XIX vv.”, *Arte Vizuale*, Serie nouă, Vol. XXX, Nr. 1, pp. 37–43. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3938296>
- Rossiyskiy gosudarstvennyy voyenno-istoricheskiy arkhiv* (RGVIA) [Russian State Military Historical Archive], Fund 418, Inventory 1, File 698.
- Tyutyundzhy M. and Krasnozhon A. (2019), *Misto Izmayil ta yoho fortyfikatsiya (za dzhere-lamy XVI–XIX st.)*, Chornomor'ya, Odesa. (In Ukrainian).
- Chelebi E. (1961), *Kniga puteshestviya (Zemli Moldavii i Ukrainy)*, Nauka, Moscow. (In Russian).
- Campenhausen P. B. (2001), “Desprecelevăzute șaiazite în Moldova”, in *Călători străini despre Țările Române*, T. X, Partea 2, Ed. Ac., București, pp. 863–890.
- Frumin D. (2001), “François Kauffer: at home among strangers, a stranger at home. The fate of a cartographer in foreign service in the age of empires”, *Oriental Archive*, No. 24 (2), pp. 15–23.
- Frumin D. (2011), “François Kauffer (~1751–1801): le destin d'un cartographe français au service de l'étranger”, *Français Comité de la Cartographie*, Vol. 207, pp. 96–99.

Hitzel F. (2000), “François Kauffer (1751?–1801), ingénieur cartographe français au service de Selim III”, in Ihsanoğlu E. and Günergun F. (eds), *Science in Islamic Civilisation*, Research Centre for Islamic History, Art and Culture, Istanbul, pp. 233–243.

Pedley M. (2012), “Enlightenment Cartography at the Sublime Porte: François Kauffer and the Survey of Constantinople”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi: The Journal of Ottoman Studie*, No. XXXIX, pp. 29–53.

Şlapac M. (2016), *Cetațile bastoinare din Moldova (sfârșitul al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea)*, ARC, Chișinău.

A. B. Красножон

Ізмаїл на плані Ф. Кауффера 1797 р.

План Ізмаїла авторства французького інженера на османській службі Ф. Кауффера є одним з найважливіших джерел з історії та історичної топографії цього османського міста на Нижньому Дунаї. План складено в 1797 р. На ньому відображено планування міста після суворовського штурму грудня 1790 р. та повернення Ізмаїла під владу Османської імперії за підсумками Ясського мирного договору. Цінність документа полягає в тому, що він відображає велику кількість елементів міської забудови та інфраструктури з підписами щодо функціонального призначення будівель та навіть назви деяких вулиць, базарів тощо. Після ліквідації фортеці в 1856 р. вся ця забудова зникла, включно із системами оборонних укріплень. Наразі збереглася лише кам'яна мечеть з куполом – одна з найстаріших будівель в Ізмаїлі. План міста та фортеці Кауффера дає сучасним дослідникам можливість відновити велику частину втраченої інформації. Це надає надзвичайної актуальності цьому джерелу та створює необхідність введення до наукового обігу саме якісної, читабельної цифрової копії плану.

Ключові слова: Ізмаїл, картографічні джерела, Ф. Кауффер, Османська імперія, фортеця, фортифікація

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022